

УДК 343.36.

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.2.64>

ПИТАННЯ ПРИТЯГНЕННЯ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СФЕРІ ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ

Лісовенко В.А.,

аспірант кафедри кримінального права,
процесу та криміналістики

Київського університету інтелектуальної власності та права

Лісовенко В.А. Питання притягнення до кримінальної відповідальності у сфері виконання судових рішень.

У статті проаналізовано правову природу та практичні проблеми притягнення до кримінальної відповідальності за невиконання судових рішень в Україні. Автором досліджуються підстави кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень у сфері виконання судових рішень, наводяться приклади правозастосовної практики. Вказується на те, що попри доволі значну увагу до питань кримінальної відповідальності за невиконання судового рішення, є проблеми, які надалі залишаються дискусійними або такими, що не отримали наукового вирішення.

Особливу увагу приділено аналізу складу кримінального правопорушення за ст. 382 КК України. Зокрема, здійснено аналіз об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 382 КК України, визначено її особливості. Наведено позиції Верховного Суду по даній категорії справ та за результатами аналізу наявної судової практики зроблено висновок, що кримінальне правопорушення за ст. 382 КК України – невиконання судового рішення, не може бути вчинено через необережність, а тільки умисно.

Кримінальна відповідальність, встановлена ст. 382 КК України, є одним із правових засобів забезпечення виконання судових рішень. Суспільна небезпечність цього кримінального правопорушення полягає в тому, що його вчинення порушує конституційне положення щодо обов'язковості виконання судових рішень, підриває авторитет органів правосуддя, обмежує права та законні інтереси громадян і юридичних осіб.

У статті автором вказується й на проблемні питання у сфері виконання судових рішень в Україні, які були предметом розгляду Європейського суду з прав людини, наводяться приклади таких рішень. Робиться наголос на тому, що проблема невиконання судових рішень в Україні має системний характер, який підриває довіру до правосуддя. Разом з тим, кримінальна відповідальність за невиконання судових рішень, передбачена ст. 382 Кримінального кодексу України, містить ефективний потенціал, але майже не реалізується на практиці. При цьому, на жаль, наша держава не виконує вимоги статті 6 Європейської конвенції з прав людини та не забезпечує ефективного виконання судових рішень.

Автором робиться висновок про те, що притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 382 КК України певною мірою збільшує шанси реального виконання судового рішення. Також вказуються інші складі кримінальних правопорушень, які передбачають кримінальну відповідальність у сфері виконання судових рішень.

Ключові слова: відповідальність, кримінальне провадження, принцип верховенства права, виконання судових рішень, ЄСПЛ, Верховний Суд, склад кримінального правопорушення, суб'єкт, виконавче провадження.

Lisovenko V.A. Issues of criminal prosecution in the field of execution of court decisions.

The article analyzes the legal nature and practical problems of criminal liability for failure to execute court decisions in Ukraine. The author examines the grounds for criminal liability for criminal offenses in the field of enforcement of court decisions and provides examples of law enforcement practice. It is pointed out that despite the considerable attention paid to the issues of criminal liability for failure to enforce a court judgment, there are problems which remain controversial or have not been scientifically resolved.

The author pays special attention to the analysis of the elements of a criminal offense under Article 382 of the Criminal Code of Ukraine. In particular, the author analyzes the objective side of the criminal offense under Article 382 of the Criminal Code of Ukraine and identifies its features. The author presents the positions of the Supreme Court in this category of cases and, based on the analysis of the existing case law, concludes that a criminal offense under Article 382 of the Criminal Code of Ukraine – failure to execute a court decision - cannot be committed through negligence, but only intentionally.

Criminal liability established by Article 382 of the Criminal Code of Ukraine is one of the legal means of ensuring the enforcement of court decisions. The social danger of this criminal offense lies in the fact that its commission violates the constitutional provision on the mandatory nature of the execution of court decisions, undermines the authority of the judiciary, and restricts the rights and legitimate interests of citizens and legal entities.

The article also points out the problematic issues in the field of enforcement of court decisions in Ukraine that have been the subject of consideration by the European Court of Human Rights, and provides examples of such decisions. The article emphasizes that the problem of non-enforcement of court judgments in Ukraine is systemic in nature, which undermines confidence in justice. At the same time, criminal liability for non-enforcement of court decisions under Article 382 of the Criminal Code of Ukraine has an effective potential, but is hardly ever implemented in practice. At the same time, unfortunately, our state does not fulfill the requirements of Article 6 of the European Convention on Human Rights and does not ensure effective enforcement of court decisions.

The author concludes that criminal prosecution under Article 382 of the Criminal Code of Ukraine to a certain extent increases the chances of actual enforcement of a court decision.

Key words: liability, criminal proceedings, rule of law, enforcement of court decisions, ECHR, Supreme Court, corpus delicti, subject, enforcement proceedings.

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 8 Кримінального процесуального Кодексу України, кримінальне провадження здійснюється з додержанням принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Принцип верховенства права у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини [7].

Ефективне виконання судових рішень є ключовим елементом верховенства права. Проблема невиконання рішень суду залишається однією з найгостріших у правозастосовній практиці України. Зокрема, Європейський суд з прав людини у численних справах проти України, зокрема *«Іванов проти України»*, *«Бурмич та інші проти України»* неодноразово вказував на системний характер невиконання рішень національних судів, особливо у справах щодо соціальних виплат, поновлення на роботі тощо [4].

Так, Велика палата Європейського суду з прав людини у 2017 році ухвалила безпрецедентне рішення у справі *«Бурмич та інші проти України»*, об'єднавши більш ніж 12 тисяч скарг, поданих проти України, в один кейс.

Скарги стосувалися системного невиконання рішень національних судів. З реєстру ЄСПЛ були вилучені і передані Комітету міністрів Ради Європи задля забезпечення контролю за виконанням рішення у справі від 12 жовтня 2017 року *«Бурмич проти України»* 12 тис. 148 скарг. При цьому ЄСПЛ постановив, що усім скажникам по цих справах протягом 3-х місяців мають бути виплачені присуджені їм суми, у тому числі моральна компенсація – по 2 тисячі євро. ЄСПЛ також наголосив, що проблема для нашої держави є структурною і системною, а не лише індивідуальною.

Метою дослідження є аналіз відповідальності, яка передбачена Кримінальним кодексом України, у сфері виконання судових рішень в Україні.

Стан опрацювання проблематики. Проблеми кримінальної відповідальності за невиконання судового рішення були предметом вивчення таких науковців, як М.І. Бажанов, В.І. Борисов, В.К. Грищук, О.В. Драган, В.О. Навроцький, П.Л. Фріс, М.І. Хавронюк та інші. Визнаючи суттєві напрацювання вчених з окресленої проблематики, зауважуємо, що залишається низка питань щодо об'єктивних і суб'єктивних ознак складів кримінальних правопорушень у сфері виконанні судових рішень.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 1 ст. 2 Кримінального кодексу України підставою для настання кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого цим Кодексом [1]. Складом кримінального правопорушення визнається сукупність закріплених у законі України про кримінальну відповідальність ознак, за наявності яких реально вчинене суспільно небезпечне діяння визнається кримінальним правопорушенням.

Відповідно до ст. 129-1 Конституції України суд ухвалює рішення іменем України [6]. Судове рішення є обов'язковим до виконання. Держава забезпечує виконання судового рішення у визначеному законом порядку. Обов'язковість судового рішення, згідно зі ст. 129 Конституції України, є однією з основних засад судочинства [6].

На нашу думку, кримінальне провадження є дієвим важелем впливу на боржників та значною мірою збільшує шанси реального виконання судового рішення. За наявності обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, вносяться відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочинається розслідування.

Відповідно до Кримінального кодексу України, кримінальна відповідальність у сфері виконання судових рішень застосовується за умисне невиконання вироку, рішення, ухвали, постанови суду, що набрали законної сили, або перешкоджання їх виконанню (ст. 382 КК України); незаконні дії щодо майна, на яке накладено арешт або яке описано чи підлягає конфіскації – ст. 388 КК України; ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів) – ст. 164 КК України; ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання непрацездатних батьків – ст. 165 КК України; невиконання або неналежне виконання особою, якій доручено зберігання чи охорона чужого майна, своїх обов'язків, якщо це спричинило тяжкі наслідки для власника майна – ст. 197 КК України; завідомо неправдивий висновок експерта під час здійснення виконавчого провадження, завідомо неправдивий звіт оцінювача про оцінку майна під час здійснення виконавчого провадження – ст. 384 КК України [1].

При цьому необхідно враховувати підслідність кримінальних правопорушень, яка визначена ст. 216 Кримінального процесуального Кодексу України.

Підставою для вирішення питання про кримінальну відповідальність є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить ознаки вищезазначених кримінальних правопорушень. Необхідними умовами притягнення осіб до кримінальної відповідальності за ст.ст. 164, 165 КК України є наявність рішення суду, що набрало чинності і зобов'язує особу сплачувати аліменти на утримання дітей як неповнолітніх, так і непрацездатних повнолітніх та відповідно сплачувати кошти на утримання своїх непрацездатних батьків. Зокрема, необхідно мати на увазі, що злісне ухилення від сплати зазначених коштів – це тривале, систематичне і наполегливе ухилення боржника від виконання свого обов'язку, вчинення ним будь-яких діянь, спрямованих на невиконання рішення суду, а саме приховування доходів, зміна місця проживання чи місця роботи без повідомлення державного виконавця тощо.

Відповідальність за ст. 187 КК України настає лише за умови настання внаслідок порушення особою обов'язків щодо охорони майна тяжких наслідків, які мають перебувати в причинному зв'язку з цим порушенням. При цьому тяжкими наслідками може бути розкрадання, загибель, псування майна тощо.

Про вчинення кримінального правопорушення, передбаченого у ст. 382 КК України переважно свідчать такі дії, як умисне невиконання судового рішення, яке безпосередньо належить виконати фізичній чи службовій особі, або вчинення дій, які не дозволяють виконати рішення (перешкоджання); тривалість неправомірних дій, неодноразовість фактів бездіяльності службової особи, пряме ігнорування вимог державного виконавця та суду, спрямованість умислу чи будь-які інші дії, направлені на невиконання чи перешкоджання виконанню судового рішення. Необхідно з'ясувати, чи фактично надійшло до боржника обов'язкове до виконання судового рішення (виданий на його виконання виконавчий документ), а також встановлювати, чи була реальна можливість такого виконання.

Відповідно до доктрини кримінального права суб'єкт цього кримінального правопорушення може бути як спеціальним, так і загальним. Тому питання про визнання особи суб'єктом цього кримінального правопорушення необхідно вирішувати диференційовано з урахуванням конкретних фактичних обставин кримінального провадження. Суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 382 КК, може бути фізична особа, не на користь якої ухвалено рішення суду та яку зобов'язано вчинити певні дії або утриматися від їх вчинення.

Для притягнення до кримінальної відповідальності службових осіб боржника слід враховувати, що суб'єктом такого кримінального правопорушення може бути лише та уповноважена службова особа, яка з огляду на її статус могла і повинна виконати судові рішення.

Щодо об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 382 КК України, то вона полягає в одному з таких, альтернативно зазначених у диспозиції діянь, як: невиконання (ухилення від виконання) вироку, ухвали, постанови, рішення суду або перешкоджання їх виконанню. За цією нормою матеріального права склад даного кримінального правопорушення є формальним, адже його об'єктивна сторона вичерпується вчиненням одного із зазначених у законі діянь – дії (перешкоджання) чи бездіяльності (невиконання). І саме з цього моменту кримінальне правопорушення визнається закінченим. Невиконання судового акта – це бездіяльність, що полягає в незастосуванні заходів, необхідних для його виконання, за умови, якщо суб'єкт був зобов'язаний і мав реальну можливість виконати судовий акт [5]. Однією з форм невиконання судового рішення є пряма й відкрита відмова від його виконання, тобто висловлене в усній чи письмовій формі небажання його виконати. Невиконання може мати і завуальований характер, коли зобов'язана особа хоча відкрито й не відмовляється від виконання судового акта, але вживає певних зусиль, які фактично роблять неможливим його виконання.

Кримінальне правопорушення за ч. 1 ст. 382 КК України є триваючим злочином, оскільки особа, будучи зобов'язаною рішенням суду, що набрало законної сили, вчинити певні дії, умисно утрималася від їх учинення, тобто об'єктивна сторона кримінального правопорушення полягає у формі протиправної бездіяльності, яка триває протягом певного періоду часу [5].

Також потрібно наголосити, що у ст. 382 КК України не передбачено адміністративної преюдиції. Згідно пункту 19 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами скарг на рішення, дії або бездіяльність органів і посадових осіб державної виконавчої служби та звернень учасників виконавчого провадження» від 26 грудня 2003 року № 14 накладення штрафів, передбачених Законом України «Про виконавче провадження», є не адміністративним стягненням, а санкцією за невиконання зазначених у цих статтях вимог [2].

При вирішенні питання про кримінальну відповідальність за кримінальне правопорушення, передбачене у ст. 382 КК України, внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань не залежить від факту застосування державним виконавцем передбачених у ст. 89 Закону України «Про виконавче провадження» процедур ініціювання такої відповідальності [3].

Відповідальність за ст. 384 КК України настає лише за умови, якщо експерта, оцінювача майна у встановленому законом процесуальному порядку було попередньо попереджено про кримінальну відповідальність за неправдивий звіт (ч. 5 ст. 13 Закону України «Про виконавче провадження»). Відсутність такого попередження і належного процесуального його оформлення виключає відповідальність за ст. 384 КК України. При цьому слід мати на увазі, що звіт оцінювача про оцінку майна (ст.ст. 6, 12 Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні») є неправдивим, якщо в ньому, наприклад, безпідставно занижується чи, навпаки, підвищується вартість майна, використовуються неналежні ціни для визначення вартості майна, оцінюється інше майно, а не те, на яке було накладено арешт, надається оцінка не всього, а лише частки майна тощо. Так, у ході здійснення виконавчого провадження з виконання судового рішення за позовом прокуратури міста Києва про стягнення з ТОВ на бюджетний рахунок цільового фонду спеціального міського бюджету 10 млн. грн. експерт надав завідомо неправдивий висновок про вартість майна боржника. Внаслідок вказаних протиправних дій оцінювача майно було реалізовано за заниженою вартістю, що призвело до невиконання у повному обсязі вказаного вище судового рішення, а отже ненадходження значних коштів до міського бюджету. Залишок нестягнутої суми становить понад 9,2 млн грн. Водночас інше майно, за рахунок якого можливо задовольнити вимоги стягувача, у боржника відсутнє. За даним фактом прокуратурою внесено дані до Єдиного державного реєстру судових розслідувань за ст. 384 КК України [4, с. 257].

Обов'язковою умовою відповідальності за ст. 388 КК України є наявність оформленого у встановленому порядку попередження про відповідальність за ці діяння. Так, відповідно до ст.ст. 57, 59 Закону України «Про виконавче провадження», під час провадження опису, арешту або вилучення майна і фізичні особи, і представники юридичних осіб, яким це майно передається (ввіряється) на збереження, попереджаються під розписку в акті опису про відповідальність за його незбереження. Особа, яка володіє предметом застави, також зобов'язана вживати заходів, необхідних для збереження предмета застави [4, с. 291].

При вирішенні питань щодо притягнення до кримінальної відповідальності службових осіб державної виконавчої служби необхідно з'ясувати наявність у них ознак таких кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, як зловживання службовим становищем, перевищення службових повноважень, службова недбалість.

Серед найпоширеніших кримінально карних діянь, які вчиняють державні виконавці, можна назвати незаконне звільнення з-під арешту майна боржників, умисні фальсифікації матеріалів виконавчих проваджень, зокрема складання актів про відсутність у боржників майна, на яке може бути звернено стягнення, з метою штучного підвищення кількості завершених у зв'язку з цим виконавчих проваджень. При цьому державні виконавці не вживають належні заходи, спрямовані на виявлення майна або коштів боржника, виконавчі дії здійснюють, не виходячи із службового кабінету [4, с. 310]. Так, 15.09.2019 розпочато кримінальне провадження за ст. 366 КК України стосовно службових осіб відділу державної виконавчої служби, які протягом тривалого часу не вчиняли заходів для виконання судового рішення, постановленого за позовом прокуратури області про стягнення з приватного підприємства на користь Аграрного фонду 160 тис. грн., та за наявності у боржника коштів і майна, на яке можливо звернути стягнення, склали завідомо неправдивий акт про відсутність майна та повернули виконавчий документ без виконання. Прокуратурою одного з районів Донецької області розпочато кримінальне провадження за фактом складання посадовими особами державної виконавчої служби завідомо неправдивого акта державного виконавця від 22.01.2019 про відсутність у боржника за місцем його мешкання майна, на яке можливо звернути стягнення [4, с. 315].

Установити факти протиправних дій можливо шляхом використання дані відкритих порталів, у тому числі: Єдиного державного реєстру судових рішень (<http://reyestr.court.gov.ua>) та ДП «Інформаційно-ресурсний центр» (<http://irc.gov.ua>), на якому зосереджені відомості про Єдиний державний реєстр юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців.

Отримана з Єдиного державного реєстру судових рішень інформація дає змогу встановити, чи виносилися судові рішення з приводу фіктивності підприємницької діяльності контрагентів боржника та реальності проведених ними господарських операцій.

Таким чином, у разі виявлення фактів порушення державними або приватними виконавцями, а також боржниками чинного законодавства на стадії виконання судового рішення вирішується питання щодо законності їх дій на предмет можливого вчинення кримінально караних діянь. Зокрема: правопорушень, пов'язаних зі зловживанням повноваженнями, службовим підробленням, розкраданням коштів, фіктивним підприємництвом тощо.

Висновок. Гарантії реалізації механізму виконання остаточних судових рішень забезпечуються нормами права, порядком добровільного або примусового їх виконання, а також встановленням юридичної відповідальності, у тому числі й кримінальної, за невиконання судових рішень, яка передбачена ст. 382 КК України.

Невиконання судових рішень негативно впливає на авторитет судової влади, оскільки в такому разі не досягається кінцева мета правосуддя – захист інтересів громадян і реальне поновлення порушених прав. Без належного виконання судових рішень правосуддя втрачає сенс. Наведена позиція знаходить своє підтвердження і в практиці ЄСПЛ. Невиконання рішення ЄСПЛ є підставою для кримінальної відповідальності, відповідно до чинного законодавства.

На нашу думку, дотримання принципу верховенства права вимагає не лише законодавчого регулювання, а й обов'язкового притягнення винних до відповідальності. При цьому, реєстрація кримінального провадження за фактом невиконання судового рішення значно збільшує шанси реального виконання судового рішення боржником. притягнення до кримінальної відповідальності за ст.382 КК України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page13>.
2. Про практику розгляду судами скарг на рішення, дії або бездіяльність органів і посадових осіб державної виконавчої служби та звернень учасників виконавчого провадження: постановою Пленуму Верховного Суду України від 26.12.2003 № 14. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-03>.
3. Про виконавче провадження: Закон України від 02 червня 2016 року № 1404-VIII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1404-19>.
4. Драган О.В. Діяльність прокурора у виконавчому провадженні: актуальні питання теорії та практики: Монографія. Приват. вищ. навч. заклад «Львів. ун-т бізнесу та права». Львів: Львівської політехніки, 2019. – 512 с.
5. Колегія суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81841881>.
6. Конституція України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254/96-19960628/print>.
7. Кримінальний процесуальний Кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. Київ: Алерта, 2020.